

Tâhir Ahmed b. Muhammed el-İsfahânî gibi âlimlerden hadis, Ebü't-Tayyib Abdülmün'im b. Yahyâ b. Halef b. Hulûf el-Girnâtî başta olmak üzere birçok âlimden kıraat dersleri aldı. Arap dili ve edebiyatı, Mâlikî fıkıhı gibi sahalarda da kendini yetiştiren İskenderânî çalışmalarını kıraat ilmi üzerinde yoğunlaştırdı ve bu alanda İskenderiye'nin önde gelen isimlerinden biri oldu. İskenderiye ve Kahire gibi merkezlerde verdiği kıraat ve hadis derslerinden Münzirî, Zevâvî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Fâsî, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî gibi âlimler faydalandı. Kâdî-kudât Takıyyüddin Süleyman b. Hamza el-Hanbelî ondan icâzetle rivayet edenlerin sonuncusu oldu. Cömert kişiliğiyle tanınan İskenderânî 7 Cemâziyelâhîr 629'da (31 Mart 1232) İskenderiye'de vefat etti.

Hadiste özellikle Silefî'den yaptığı nakillerde güvenilir kabul edilen İskenderânî geniş birikimine rağmen kıraat ilminde zayıf görülmüş ve yalanla itham edilmiştir. Kıraat rivayetlerinde isnadlar uydurduğu, nazma dair hiç eseri olmayan kimselere divanlar nisbet ettiği söylenir. Kıraat öğrendiği çok sayıda âlimin adını ve kıraat senedini zikrettiği *et-Tebyîn* adlı kitabında meselâ Abdullah b. Muhammed b. Halef ed-Dânî'den okuduğu kırk dokuz kıraat kitabının adını vermişse de onun bu âlimden aldığı kıraatlerin senedlerinin meçhul ya da uydurma isimlerden oluştuğu belirtilmiştir. Yine onun kıraat dersleri aldığını söylediği Mukâtil b. Abdülazîz b. Ya'kûb'un kimliği konusunda tereddütlerin bulunduğu ileri sürülmüştür.

Eserleri. 1. *el-Câmi'u'l-ekber ve'l-bahrü'l-ezhar*. Kıraat imamlarının okuyuşlarındaki ihtilâfların ele alındığı eserin elli cilt olduğu, 7000 rivayet ve tarik ihtiva ettiği zikredilmiş, ancak isnadlarında uydurma isimlerin yer aldığı söylenmiştir. Zehebî 7000 rivayete ilgili olarak İskenderânî'yi ağır bir dille eleştirmiş, sahâbeden kendi zamanına kadar gelen kıraat âlimlerinin tamamının 3000'e dahi ulaşmadığını belirtmiştir (*Ma'rifetü'l-kurâ',* III, 1212). İskenderânî'nin talebelerinden Ahmed b. Abdülbârî es-Sâidî bu eseri ihtisar etmiştir. **2.** *el-Menâl fi'l-cevâb ve'(ani)'s-su'âl*. Bazı âyetlerin tefsiri, kıraat vecihlerinin izahı, bazı kelimelerin sözlük yönünden açıklanması vb. konuların ele alındığı bir eser olup talebelerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Fâsî tarafından ihtisar edilmiş ve bu muhtasar Ali Hüseyin el-Bewâb *Muhta-*

şarü'l-Menâl fi'l-cevâb ve's-su'âl adıyla neşretmiştir (bk. bibl.). **3.** *Tedricü ehli'l-bidâyât fi'htişâri mâ fi Kitâbi Gâyeti'l-gâyât*. Tefsirle ilgili olduğu bildirilen eserin bir nüshası Sofya'da Millî Kütüphane'de (nr. 1/163-164) bulunmaktadır (*el-Fihrisü's-şâmil*, I, 243).

İskenderânî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *Hüccetü'l-muktedî ve mahaccetü'l-mübtedî fi'l-kurâ'ât, el-İhtidâ' fi'l-vağf ve'l-ibtidâ', el-İhtimâm bi-ma'rifeti haţti'l-muşhafî'l-İmâm, Beyânü müştebehi'l-Kur'an, es-Süreyya'l-mudriyye min kelâmi seyyidi'l-beriyye, Nihâyetü'l-ihtişâr fi mezâhibi e'immeti'l-emşâr, (Gâyetü'l-)ümniyye fi ilmi'l-'Arabîyye, el-Ezhâr fi'l-muhtâr mine'l-eş'âr, el-Menziletü'l-'ulyâ fi ta'biri'r-rü'yâ.*

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Fâsî, *Muhtaşarü'l-Menâl fi'l-cevâb ve's-su'âl* (MMİr. içinde, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), XXXVIII/2-3 (1407/1987), s. 334 vd.; Münzirî, *et-Tekmilâ*, III, 312; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XXII, 315; a.m.f., *Ma'rifetü'l-kurâ'* (Altıkulaç), III, 1206-1213; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 609-611; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 401-402; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 235-236; *Keşfü'z-zunûn*, I, 537; Brockelmann, *GAL*, I, 367; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 808; *İzâhu'l-meknûn*, I, 151, 354, 393; II, 138, 562, 580, 689; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirin*, I, 407-408; *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'an: Mahtâţâtü't-tefsir ve 'ulûmüh*, Amman 1989, I, 243.

M. ZEKİ DUMAN

İSKENDERÂNİ, Muhammed b. Ahmed (محمد بن أحمد الإسكندراني)

Muhammed b. Ahmed
el-İskenderânî ed-Dimaşkî
(ö. 1306/1889)

İlmî tefsire dair
çalışmalarıyla tanınan tabip.

Tıp öğreniminden sonra İskenderiye deniz kuvvetlerinde tabip olarak göreve başladı. 1256'da (1840) Dimaşk'a geçti ve orada ordu baştabipliğine getirildi. Osmanlı Devleti ile Mısır valiliği arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden ilişkilerin kopması döneminde Osmanlı askerlerine hizmet verdi. 1258 (1842) yılının sonuna kadar devam eden bu görevden sonra Dimaşk'ta Gurebâ Hastahanesi'nde ve Belediye Dairesi gibi kurumlarda uzun süre hükümet tabipliği yaptı. Dönemin önde gelen ilim adamları *Keşfü'l-esrâr* adlı

eserine yazdıkları takrizlerde kendisinden övgüyle söz etmişlerdir. İskenderânî Dimaşk'ta vefat etti.

Eserleri. 1. *Keşfü'l-esrârî'n-nûrâniyyeti'l-Kur'âniyye fimâ yete'alleku bi'l-ecrâmi's-semâviyyeti ve'l-arziyyeti ve'l-hayevânâti ve'n-nebâtâti ve'l-cevâhiri'l-ma'deniyye* (I-III, Kahire 1297). 1290 (1873) yılında ilmî bir toplantıda kendisine "kitapta hiçbir şeyin eksik bırakılmadığını" ifade eden âyetin (el-En'âm 6/38) ne anlama geldiğinin sorulması üzerine İskenderânî konuyu araştırmaya başlamış ve Kur'an'daki kevnî âyetlerin yorumunu içeren bu eserini ortaya koymuştur. Eser, taş kömürüne dair bir girişten sonra üç bölüm (bab) ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Birinci bölümde canlıların oluşumu, ikinci bölümde göklerin ve yerin yaratılışı, üçüncü bölümde bitkiler konusu ele alınmış, hâtimede ise bazı bitkilerin özellikleri ve tıptaki kullanımları hakkında bilgi verilmiştir. *Keşfü'l-esrâr*, müstakil olarak ilmî tefsir konusunu ele alan ilk çalışma olmanın yanı sıra âyetleri mushaf tertibine göre değil konularına göre açıklaması yönüyle de diğkkat çeker. Eserde bir başlık altında ilgili âyet yazıldıktan sonra âyetin yorumu ve buna dair meselelere girilmiştir, kaynak adı zikredilmeksizin Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-ğayb*'ından bolca iktibaslar yapılmıştır. Tantâvî Cevherî'nin *el-Cevâhir*'i ile karşılaştırıldığında bazı araştırmacılar tarafından daha mutedil görülen *Keşfü'l-esrâr* yine de tabiat ilimlerine boğulmuş olmaktan kurtulamamıştır (Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, II, 688-690). Bu arada konu başlıkları altındaki âyetlerle ilgisi olmayan meselelere de ayrıntılı biçimde girildiği görülmektedir. İskenderânî'nin tabip olması, tıp alanında o günün şartlarında verilen bilgiler yönünden eserin önemini arttırmaktadır. *Keşfü'l-esrâr*, Elmalılı Muhammed Hamdi'nin *Hak Dini Kur'an Dili*'nde ilmî tefsir konusunda faydalandığı eserler arasında yer almaktadır. Eser üzerine A. Kadir Kaptan *Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî'nin Keşfü'l-Esrârî'n-Nûrâniyyeti'l-Kur'âniyye Adlı Eserinin Tahlîli* (1992, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Abdurrahman Ateş *İskenderânî ve İlmî Tefsirdeki Yeri* (1994, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. **2.** *Tibyânü'l-esrârî'r-rabbâniyye bi'n-nebâtâti ve'l-me'âdîni ve'l-havâşşî'l-hayevâniyye* (Dimaşk 1300). Batılı ilim adamlarının da ilgisini

çeken eser 1299 yılında yazılmıştır. 3. *el-Ezhârü'l-mecniyye fî müdâvâtî'l-heydâti'l-Hindiyye* (Dımaşk 1292). Kolera tedavisiyle ilgilidir. 4. *el-Berâhinü'l-beyyinât fî beyâni hakâ'iki'l-hayevânât*. Büyük bir bölümü basılmıştır (Ziriklî, VI, 21).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî, *Keşfü'l-esrâr*, Kahire 1297, I, 3-5; M. Cemil eş-Şattî, *A'yânü Dımaşk*, Dımaşk 1414/1994, s. 333-334; Serkis, *Mu'cem*, I, 438; M. Edib Âlü Takıyyüddin el-Hüsnî, *Müntehabâtü't-tevârih li-Dımaşk*, Beyrut 1399/1979, II, 789; *İzâhu'l-meknûn*, I, 223; II, 356; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, VIII, 233; IX, 51-52; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fet-hullah), VI, 21; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi'* 'aşer, Riyad 1407/1986, II, 688-690; M. Abdüllatif Sâlih el-Ferfûr, *A'lâmü Dımaşk*, Dımaşk 1408/1987, s. 308; J. J. G. Jansen, "Muhammad b. Ahmad al-Iskandarani", *EP* (Ing.), VII, 395-396; Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, XV, 162.

M. KEMAL ATİK

İSKENDERİYE

(الإسكندرية)

Mısır'ın ikinci büyük şehri
ve en önemli limanı.

Afrika'nın ve Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden biridir. Nil deltasının batı kenarında yer alan İskenderiye Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada önemli ticaret ve ulaşım merkezidir. Büyük İskender'in emriyle ve Grek tarzı Hippodamos planında (dama tahtası) kurulan şehrin inşasının tamamlanması ve Mısır'ın başşehri olarak meydana çıkması Batlamyus (Ptolemaios) hânedanı devrine rastlar. Roma ve Bizans hâkimiyetleri sırasında da başşehirliğini ve bunun yanı sıra askerî, dinî, ticarî, kültürel önemini korudu. Ancak Hıristiyanlığın kabulünden sonra mezhep çatışmaları ve Bizans-Sâsânî savaşları sebebiyle çeşitli yıkımlara uğradı. Müslüman kuşatması başladığında Bizans hâkimiyetinde idi ve eski ihtişamını kaybetmiş olmakla birlikte genel görünüşü, mimari yapıları, özellikle de bu yapılardaki mermer işçiliğiyle dikkat çekiyordu.

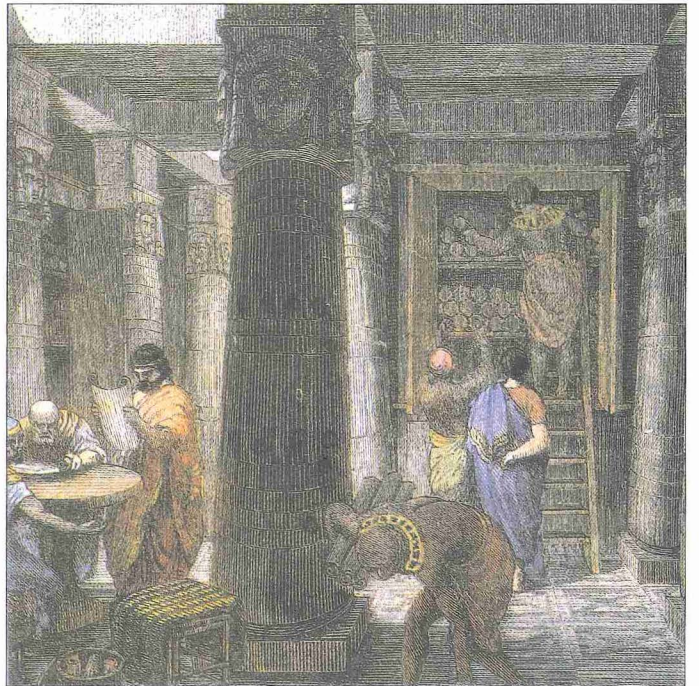
İskenderiye, Amr b. Âs tarafından ele geçirildiğinde (Şevval 21 / Eylül 642) yapılan antlaşma ile halkın din hürriyeti teminat altına alındı ve isteyenlerin şehri terketmelerine izin verildi. Bu sırada rivayetlere göre şehirde oturanların sayısı çocuk ve kadınlar hariç 200.000 kişiydi ve bunun 40.000'i veya 70.000'i yahudi-

lerden oluşuyordu. Birbirlerinden faydalandıkları anlaşılan bazı VII. (XIII.) yüzyıl müellifleri, o günlerde Amr b. Âs'ın Halife Ömer'in emriyle ünlü İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktığına dair bir rivayet nakledilerse de konuya XIX. yüzyılda vâkîf olan Batılı bilim adamları bu rivayetin tarihî gerçeklere uymadığını ortaya koymuşlar ve Haçlı seferleri sırasında müslümanları kötölemek amacıyla uydurulmuş olabileceğini, her şeyden önce kütüphanenin milâttan önce 47 yılında Sezar'ın şehri tahribi sırasında yandığını kesinlikle bilindiğini ifade etmişlerdir (geniş bilgi için bk. Terzioğlu, sy. 9 [1971], s. 419-446). Amr b. Âs, hilâfet makamına buranın yine Mısır'ın başşehri olarak kalmasını önermiş, fakat Hz. Ömer, devlet merkezi Medine ile vilâyet merkezlerinin aralarına su girmeden doğrudan doğruya karadan bağlantılı olmaları gerektiği görüşüyle Fustat şehrini kurdurmuştur. İskenderiye 24 (645) yılında Amr b. Âs'ın Medine'de bulunduğu bir sırada Bizanslılar tarafından geri alındıysa da ertesi yıl Amr b. Âs şehri tekrar fethetti ve kaynakların yazdığına göre Bizanslılar'a yardımcı olan halkını cezalandırıp surlarını yıktı (ayrıca bk. Abdülaziz Sâlim, s. 83-85).

Amr b. Âs, Mısır valiliğinin gerek Hz. Osman tarafından görevden alınışına kadar süren ilk döneminde, gerekse Muâviye'nin göreve iade edişinden vefatına kadar süren ikinci döneminde, düşman saldırılarına açık bir liman şehri olmasın-

dan dolayı İskenderiye ile özel biçimde ilgilenerek buraya bir garnizon kurmuş, ayrıca Lahm, Cüzâm, Kinde, Ezd ve Hu-zâa kabilelerinden birçok kişiyi buraya yerleştirmiştir. Hz. Osman'ın valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh de eski Kıptî ustaların yardımıyla genişlettiği tersane-de yapılan gemilerden oluşturduğu donanma ile İskenderiye Limanı'nı ticarî ve askerî bir üs haline getirmiştir. İskenderiye'ye Emevîler de ilgi göstermişler ve buraya kabiliyetli idareciler tayin eden Mısır valileri zaman zaman kendileri de gelerek kısa bir süre şehirde kalmışlardır. Bu arada şehrin görünümünün İslâmîleş-tirme maksadıyla eski tapınak ve kiliseler camiye çevrilirken birçok yeni cami de yapılmıştır. İlk dönem kaynakları bunlardan Mescidü Süleyman, Mescidü'l-Hıdır, Mescidü Zü'l-Karneyn, Mescidü Amr b. Âs (Mescidü'r-Rahme) ve Mescidü Mûsâ'nın adını vermektedir. Milâttan önce III. yüzyılda inşa edilen ve XIV. yüzyıla kadar ayakta kalan 120 m. yüksekliğindeki dünyanın yedinci harikası İskenderiye Feneri, Yunan ve Roma dönemlerinde olduğu gibi İslâmî dönemde de şehrin en önemli eserini oluşturmuştur. Arap kaynaklarında adı "menâr, menâre" veya "fenâr" şeklinde geçen eseri İbn Battûta da görmüş ve seyahatnâmesinde ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Emevîler'e karşı Abbâsî hâkimiyetine giren ilk Mısır şehri İskenderiye'dir. Arkasından Abbâsî donanmasının başlıca üssü

İskenderiye Kütüphanesi'nde kitap rulolarının raflarda korunmasını gösteren temsili bir resim (Laura Foreman, *Kleopatras versunkener Palast*, Münih 2000, s. 48)